

GÖKTÜRKLERDE GELENEKLER VE DİNİ İNANÇLAR

Yazan: LINGAN
Çeviren: EYÜP SARITAŞ*

Göktürkler eskiden Çin'in kuzeyinde yaşamış göçebe bir millettir. Onların en üst yönetici tabakası "Aşma" ailesi idi. VI. Yüzyılda Doğu Türkistan'ın kuzeydoğusunda siyasi bir güç olarak yükselmeye başlamışlar, daha sonra Gobi Çölü'nün güney ve kuzey kesimi ile Orta Asya bölgesinde yayılmışlardır. 552 yılında Aşina ailesinden Turne Gobi bölgesinde siyasi otoritesini kurmuş, 742 yılında ise batı Göktürklerden Aşina Xhrin gücünü kaybetmesiyle Çin'de ve Orta Asya'd yaklaşık olara 200 yıllık aktif siyasi tarih sona ermiştir. Göktürkler Çin ve dünya tarihine gemş çapta etkide bulunmuşlardır. Bu çalışma, onları toplum sistemiyle ilgili olarak gelenek ve din açısından konuya yaklaşımay amaçlamaktadır.

1. GELENEKLER

Göktürkler evlilik geleneği ile ilgili olarak , genelde cenaze törenlerinde eş seçme yöntemi görülmektedir. Çin tarih kitabı Bei Shırdakı Göktürk kayıtları bölümünde konu ile ilgili şu bilgiler bulunmaktadır: "Cenaze töreni yapılacağı zaman genç erkekler ve kızla en güzel elbiselerini giyerler ve cenaze yerinde karşılaşırlar. Eğer erkek her hangi bir kız beğenirse, evine döndükten sonra bir yakınına kızın evine göndererek onu ister. Kız tarafı genellikle bu isteği geri çevirmez . Bu tür eş seçme yöntemi Bozkır bölgesi özelliğini yansıtmaktadır. Çünkü göçebe ekonomisi oldukça dağınıktı. Göçebe hayatı sürekli yer değiştirmeyi gerektirdiğinden, genç kızlarla erkeklerin normal zamanlarda karşılaşma olanağı yoktu ve buna uygun yer bulmak zordu. Kızın peşinden giderek evlenme isteğini bizzat iletme olanağı kolay olmadığından , cenaze törenler eş seçmek için en uygun zaman ve yer şekline dönüşmüştür.

Bei Shı'daki bir kayda göre Göklürklerde bir diğer gelenek daha vardı ki o da şu idi: "Baba , amca ve kardeş öldükten sonra , ölenin oğlu . erkek kardeşi veya yeğeni (kardeşinin oğlu) üvey annesi veya kardeşinin kansı ile evlenirdi. Aynı şekilde amca öldükten sonra , yeğeni onun sağ kalan karısıyla evlenirdi. Sadece kabile reisleri kendilerinden bir sonraki kuşaktan olanlarla evlenemezlerdi. Buna bir örnek verecek olursak: Çinli prenses Sui Yichen önce Göktürk Kağan Qi Min ile evlenmiş sonra sırasıyla Qi Min'in oğlu Shı Bi Kağan . Shı Bi'nin kardeş Chlu Luo Kağan . daha sonra ise Chlu Luo'nun kardeşi Jie Li Kağan ile evlenmiştir¹ Bu örnek bize göstermektedir ki

*Arş. Gör. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Göklürklerde bu tür evlilikler halk arasında ve yönetici tabakası arasında birlikte devam etmiştir. " Kabile reisleri kendilerinden sonraki kuşağa mensup olanlarla evlenemezler" kuralım göz önüne alırsak, eski Türklerde (Göktürkler) evlilik sisteminin belli bir sınırdahilinde zorlama karakterinde olduğunu . bu nedenle bu tür evliliğin Göktürkler arasında sadece bir çeşit evlilik geleneği olmayıp, aynı zamanda bir tür evlilik sistemini oluşturduğunu görürüz. Bei ShıTdaki "Bati Bölgeleri" adlı bölüme göre Gao Chang hükümdarı Qu Jia ölünce oğlu Bo Ya babasının yerine tahta çıkmış ve Göktürkler kendi gelenekleri uyarınca Bo Ya'mn annesi ile-ki Bo Ya'mn üvey annesi Göktürk kağanının kızı idi- evlenmesini istemişlerdir Bo Ya uzun süre bu isteğe karşı direnmiş fakat baskılara dayanamayarak sonunda bu geleneğe uymak zorunda kalmıştır Anlaşılabacağı üzere bu tür evlilik belli bir zorlama karakterine sahip bir sistemdir Bu gelenek VII yüzyılı basma kadar devam etmiş Özellikle Batı Göktürk toplumunda oldukça yaygın olarak görülmüştür. Çinli Budist rahip Hui L tarafından yazılan "Da Tan Sı En San Zan Fa Shı Zıııan" adlı eserin ikinci bölümündeki bi kayda göre Tong Yabgu Kağan't büyük oğlu Da D Şad öldükten sonra büyük oğlu Te Lcchııa Şad olarak onun yerini almış, bunu takiben üvey annesiyle evlenmiştir. Yine buna benzer bir örnek; Sui Shu adlı tarih kitabının Göktürkler bölümünde yer alan bir kayda göre Ni Li Kağan ölünce, oğlu Da Ma tahta geçmiş ve Ni jue Chuluo Kağa unvanını almıştır. Bu kağanın annesi Çinli idi. Da Man doğduktan sonra, Ni Li kağan ölmüş, Da Man'm annesi Qiang Sh kocasının kardeşi Bo Sh legin ile evlenmiştir. Bu da kardeşinin karısıyla evlenme geleneğine bariz bir Örnektir Bu gibi üvey anne ve kardeş karısıyla evlenme geleneği sadece Göktürkler'de değil. Hunlar. Wu.su.nlar ve Juan Juanlar gibi Çin'in kuzeybölgesinde yaşamış diğer göçebe milletlerde de görülmektedir. Bu tür geleneğin ortaya çıkış nedenlerinden birisi . ilkel toplumlarda görülen grup evliliğini kuşaklar boyunca aktararak süregelmesi . bir diğer neden de klanların dış evlilik sistemini yansımasıdır.Baba veya küçük .büyük kardeş öldükten sonra , dul kalan üvey, dul anne ve dul yengeyi aynı klan içinde alıkoyma amacıyla ölümden sonra sağ kalanla evliliğin devam ettirilmesi geleneği (sistemi) tatbik edilmiştir. Böylece dul kadının kendi klanından ayrılması , tekrar evlenerek başka bir klana gitmesi önlenmiş oluyordu. Ayrıca bununla dul kadının , klanın gücü v nüfusu muhafaza ediliyordu Daha sonra toplumların üretim gücünün artmasıyla Özel mülkiyet sistemi gelişmiş, şahsi mülkiyete ait evlerin ,aüclüin toplumda başlattığı ekonomik fonksiyon giderek klanın fonksiyonunu geride bırakmıştır. Bu dönemde dul, üvey anne ve dul kardeş karısının klanda alıkonulması ve çeşitli geleneksel uygulamaların kuşaklar boyunca devam ettirilmesi geleneği ve klan nüfusunun korunması, bir ailenin veya bir kabilenin çalışan İnsan gücünün ve aile- kabilenin üretim gücünü arttıran ekonomik fonksiyona dönüşmüştür.

Göktürkler VI. yüzyılda tarih sahnesine çıktıkları sıralarda Göktürk toplumu İlkel Klan Sisteminden, Köle Toplumu sistemine girmiştir. İlkel Toplum döneminden çıktıkları sürenin çok uzun olmaması nedeniyle ilkel dönemin her türlü geleneği babadan oğula aktanlagclemiştir. Üvey anne ve kardeş karısıyla evlenme adetleri buna

¹ Tong Dian, Bölüm 197, Göktürkler Kısmı 1.

Göktürklerde Gelenekler ve Dini İnançlar

bariz bir Örnekle teşkil etmektedir. Her ne kadar bu gibi evlilik adetlerinin dayandığı tarihi şartlar (grup evliliği ve klan içi evlilik) ortadan kaldırılmış veya geçerliliğini gündün güne kaybetmişse de, yeni şartlar (aileler ve sülaleler tekrar eski adetlerin yerini almış ve bu tür geleneği desteklemiştir. İşle bu durum . Hunlar, Wusunlar ve Juan Juanlar ve Göktürkler arasında uzun süre, kuşaklar boyunca devam ettirilen evlilik geleneğinin sebebini oluşturmuştur. Tarih kayıtlarına göre Göktürklerde ölü gömme törenleri şöyle yapıldı: Önce çadırda bekletilir, oğulları, torunları ve kadın,erkek bütün akrabalarının her biri at ve koyun keserler, bunları ölünün bulunduğu çadırın önüne sergileyerek, kesilen hayvanları ölüye kurban olarak sunarlar. Akrabaları bunu takiben ata binerek çadırın etrafında yedi kez dolaşırlar. İçlerinden birisi çadırın önüne gelip yüzünü bıçakla çizerek yas tutmaya başlar, kan ile karışık gözyaşları dökerlerdi. Bu hareket, yedi kez tekrarlanır ve bunun arkasından belli bir gün tesbil edilerek ölünün sağlığında kullandığı eşyaları ile bindiği atı biraraya getirilerek, cesetle birlikte yakılırdı. Geriye kalan külleri toplanarak . gömme zamanı geldiğinde gömülerek işlem tamamlanırdı. Eğer yakınları İlkbahar ya da yazın ölmüşse, yaprakların sararıp düşmesi beklenir sonbahar ya da kışın ölmüşse yeşilliğin bol olduğu günler beklenir, bunun arkasından çukur kazılmaya başlanır ve ceset tabutla birlikte gömülürdü. Cesedin gömüldüğü gün, ölünün yakınları yeni bir tören düzenleyerek, ata binip bıçakla yüzlerini çizerek, ağlayarak yas tutarlardı. Bu tören ölünün yakıldığı gün düzenlenen törenin aynısıdır. Gömme işi tamamlandıktan sonra , mezarın önüne taştan yapılmı "Balballar" konurdu. Balbalların sayısı ölünün hayatta iken öldürdüğü insan sayısına göre belirlenirdi. (Öldürülen her kişi için bir Balbal konurdu. Dolayısı ile Balbal sayısı bazen yüzleri , hatta binler de bulurdu.) Kurban töreninde kesilen alın başı bir Balbalın üzerine asılırdı. Balballar üzerine ölünün resmini ve hayattayken geçirdiği savaşların sembolize eden şekiller çizilirdi Bununla ilgili Göktürk Kitabelerinde kayıt bulmak mümkündür. Bilge Kağan Kitabesindeki kayıt şöyledir; Kuzeyde Baz Kağan.... düşman

imiş; Kırgızlar... hep beni düşman olarak görürleriniş. Bütün bunlara karşı babam Gu Dulu Kağa çarpışmış. Kırkıyedi defa savaşmış. Gök Tanrı dilediği içi babam bütün bu ülkelere sahip olmuş, onların kağanlarını esir etmiş...Onların hepsine diz çöktürmüş. böylece büyük bir ülkeye ve kudrete sahip olmuş.... Babam Birinci Kırgız Kağanını Öldürerek başını Balbal olarak dikmiş. Bir diğer kayıt : Amcam Bilge Kağan öldükten sonra (Kitabelerin yazarı Yollug Tegindir). Kırgız Kağan'ımın başını Bilge Kağan'ın mezarna Balbal olarak dikmiş.

634 yılında ise Li Kağan öldükten sonra Çin imparatoru Tai Zong, onun kendi milletinin geleneklerine göre cesedinin yakılmasını ve Ba Irmağının üzerinde bulunan köprünün doğusuna bırakılmasını emretmiştir Kültigin öldükten sonra (Bilge Kağanın kardeşi adına kitabe yazılmış ve üzerine onun resmi kazılmıştır Bundan başka Sui Shu'daki Batı Göktürkler bölümü onların gelenekleriyle ilgili bilgiler içermektedir. Kayıt, onların her yıl beşinci ve sekizinci aylarda bir araya gelerek, ilahlara kurbanlar sunduklarını ve her yıl önemli bir devlet görevlisini öldürerek, ölmüş atalarının bulunduğu mağaraya kurban olarak sunduklarını anlatır.

Xin Tang Shu'nun Tai Zong'un Oğulları bölümünde kayıt şöyledir: "Chang Shanwa Cheng Qia çok iyi Türkçe konuşur ve Türk elbiseleri giyerdi. Birlikte çalışacağı

insanları Türklere benzeyenler arasından seçer ve onlara koyun derisinde yapılmış elbise giymeyi, saçlarını ayırmayı, beş kişiden meydana gelen aile kurmayı ve keçe çadır kurup nasıl kullanılacağını öğretirdi. Çadırlarının önünde kurt başlı bayrak dalgalanırdı. (Göktürklerin ataları Kurdu Totem olara tanıyan bir kabile idi.) Askerleri çeşitli rütbelere ayırırdı Her birliğin kendi flaması vardır. Kağanlar yay şeklinde inşa edilmiş büyük çadır evlerde otururlar. Kağan yılın belli günlerinde organize olmuş kabilesi içi şölen verir ve bol miktarda koyun etinin yendiği bu ziyafetlerde herkes kendi kullandığı bıçağıyla etini kesip yerdı." Cheng Qian Kağan ölmüş gibi hareket ederek maiyetindckilerc yüksek sesle ağlamalarını, yüzlerini bıçakla çizmelerini ve ata binerek çadm etrafında dolaşıp yas tutmalarını emretmiştir Bu kayıt her ne kadar Cheng Qian'ı kendini beğenmiş bir tarzda tasvir ediyorsa da , bu hareket dönemin göktürk geleneğini yansıtmaması açısından önemlidir.

Türk gelenekleri içinde bıçakla yüz çizme adeti mutlaka yaygın olmalı ki , sadece ölü gömme törenlerinde değil, insan uğurlama törenleri için de geçerliydi.Örneğin. Xin Tang Shu'daki Guo Yıanzhen'in biyografisindeki kayıt şöyledir: "705-706 yıllarında An Xi Genel Valisi iken Çin sarayı tarafından Ta Puqin olarak tayin edildi. An Xi'den ayrıldığında , bazı Göktürkler yüzlerini çizerek ağlamışlar ve eski valilerini uğurlamışlardır. Üstelik bu geleneği Türkler bir konu ile ilgili davacı olduklarında (şikayetçi olduklarında) uygularlardı. Buna bir örnek verecek olursak: Xin Tang Shu'da yer alan Lai Chun'un biyografisindeki kayda göre Göktürk lideri (Kaynakta yanlış olarak "Tibet" şeklinde geçmektedir.) Aşına Juc Siluo'nun yanında çok iyi raks edip şarkı söyleyen rakkase kızların bulunduğunu duymuş ve çeşitli entrikalarla onları elde etmeyi planlamıştı. Bunun üzerine 10'dan fazla kabile başkam kendisinden şikayetçi olmuşlar ve yüzlerini çizmişlerdir. Böylece sorun çözülmüştür Daha sonra bu gelenek Çin'in iç bölgelerine yayılmıştır. Bazı Çinliler her hangi bir isteğini ortaya koymak için bu geleneğe başvurmuşlardır." 775 yılında An Lushan'm emrinde eski bir general olan Tla Chengsg. . Xiang. Wei, Ming ve Crdan oluşan dört eyaleti birleştirip kendi idaresi altına almak istemiş, emrindeki generallere gizlice Çin sarayında Zhongsho olarak görev yapan Sun Zhiyif nun yanına gitmelerini emretmiş, bunun üzerin adı geçen generaller kulaklarını kesip yüzlerini çizmişler ve Chang Sfyu "Shuar" rütbesinin verilmesini istemişlerdir.

Bir diğer örnek de Sui Shu'nu Göktürkler bölümünde bulunmaktadır. Göktürkler içinde erkekler kumar oynamayı sever, kadınlar ise tüyden yapılmış bir eğlence aletiyle oynamaktan hoşlanırlar ve sarhoş oluncaya kadar kımız içerler ve karşılıklı şarkı söylerlerdi. Ayrıca Göktürkler savaşta ölmeyi şeref sayıp hasta yatağında ölmekten utanç duyarlardı.Bu düşünce tarzı Hunlarınki ile hemen hemen aynıdır. 59 yılında Du Lan Kağa Çin sınırlarına saldırmış, kardeşi Du Suli ise ağabeyinin seferine katılmaya karışım terk ederek Tu L ile birlikte Çıırc gitmiştir. Sui imparatoru Wcn D kendine onun böylesine sadıkan hareketini övmüş ve kumar oynaması için Du Suliu'ya değerli mücevherler vermiştir, imparatorun hediyeye vermekteki bir diğer amacı ise karısından ayrıldığı için Du Suliu'yu teselli etmektir.

Göktürklerde Gelenekler ve Dini İnançlar

Türk kağanlarının tahta çıkma törelerini ile ilgili olarak Sui Shu'nun Göktürkler kısmında az miktarda kayıt bulunmaktadır. 587 yılında Sha Benjue ölünce vasiyeti üzerine yerine kardeşi Yabg Ch Luo geçmiştir. Bunun üzerine Chu Lu ağabeyinin oğlu Yong Yülü'ye şöyle demiştir: "Biz Göktürkler'de Mu Ga Kağan'dan beri ağabeyin yerine kardeşi tahta çıkar. Bu atalarımızın töresine uygun değildir. Çünkü sıradan bir insan . asil tabakaya mensup birinin yerini alırsa iki farklı mevkiye sahip insanlar arasında saygı ve itibar kalmaz. Bunun için senin talita çıkman gerekir. Ben seni kağan olarak kabul etmeye hazırım. " Yong Yül bu fikri bir çok kez geri çevirmiş, Chu Luo "Yabgu Kağan" adı ile tahta çıkmıştır. Yong Yülü ise Yabgu olmuştur Bu kayda göre Göktürklerin devlet kurmalarından itibaren kağanların tahta çıkma töreleri "babadan sonra oğula" şeklinde görülmektedir. Fakat Mu Ga Kağan'dan sonra ağabeyi öldükten sonra kardeşin talita çıkma geleneği başlamıştır. Diğer taraftan tarihi gerçeklere göre bu uygulama tam olarak bu şekilde gerçekleşmemiştir. Yapılan araştırmalara göre Göktürklerin ilk kağanı tli Kağan (Aşina Tümen) öldükten sonra oğlu Ke Luo; Ke Luo'dan sonra kardeşi Erkin (Mu Gan Kağan); Erkin'den sonra ise kardeşi Tuo Bo Kağan onun yerini almıştır. Sha Bo Lüe'nin vasiyeti gereği yerini kardeşi Chu Luo almıştır Buradan anlaşılmalıdır ki, Göktürk kağanlarının tahta çıkma töreleri "babadan sonra oğul" ve "ağabeyden sonra kardeş olmak üzere iki tür uygulama görülmektedir.

DÜZELTME

Dizgi hatas. sonucu eksik çakmış olan bu çeviri, bir sonraki sayıda tan olarak yeniden yayımlanacaktır.